
УДК 811.162.1'374

Ірина Самойлова

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ІНФОРМАЦІЙНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ У ПЕРЕКЛАДНОМУ СЛОВНИКУ

У статті йдеться про семантичну, граматичну, стилістичну характеристики слів української перекладної частини в чотиритомному «Російсько-українському словнику» (2011–2014). Словник презентує ті кардинальні зрушення в лексико-фразеологічному складі, які сталися з утвердженням української мови в статусі державної і розширенням її функціонування в різних сферах суспільного життя. Мовні перетворення відображено і в кількісному поповненні українських відповідників (власне українські деривати, актуалізовані слова, загальноживана і більш спеціалізована термінологія, лексико-семантичні запозичення тощо), і в оновленні семантичної інформації, аксіологічної категоризації мовних одиниць, стилістико-кодифікаційного маркування, сполучувальних можливостей слів. Звернуто увагу на такі проблемні питання, що постають під час розпрацювання української перекладної частини, як межі синонімізації в перекладній мові, граматична інформація збірних іменників та їх словотвірних дериватів, стилістична еквівалентність.

Ключові слова: перекладна лексикографія, Російсько-український словник, еквівалент, семантична еквівалентність, синонімічні відповідники, граматична інформація, стилістична характеристика.

Із наданням українській мові статусу державної постала необхідність установаження, відновлення, продовження міжкультурної комунікативної взаємодії на якісно нових засадах. Українська перекладна лексикографія покликана забезпечити міжмовну діяльність, зокрема і комунікативну взаємодію, і перекладацьку працю, і змогу знайомитися з оригінальною світовою літературою. Словникарство як практично орієнтована дисципліна розв'язує інформаційно-пізнавальні завдання, що охоплюють найрізноманітніші сфери буття [17: 6; 27: 9; 39; 46: 7, 11].

© І.А. САМОЙЛОВА, 2016

Упродовж останніх десятиріч опубліковано низку загальномовних словників, у яких до українських слів подано відповідники з таких мов, як: англійська, німецька, французька, іспанська, італійська, новогрецька, японська, китайська, угорська, португальська, туркменська, татарська, кримсько-татарська, турецька, перська, румунська, фінська, шведська, польська, болгарська, сербська, македонська, словацька. Більшість видань є біскопальними, або двоспрямованими, тобто одне видання складається з двох частин — іншомовно-українського та українсько-іншомовного словника.

Водночас не втрачає актуальності й створення українсько-російських і російсько-українських словників. «Новий етап у понад трьохсотлітніх контактах української і російської мов, який розпочався зі здобуттям Україною державної незалежності і проголошенням української мови державною, характеризується помітними змінами не тільки в статусі (суспільному стані та функціонуванні) обох мов в Україні, а й у тенденціях взаємовпливів на корпуси обох мов...» [38: 55].

Нові умови, за яких сьогодні відбувається контактування обох мов, вимагають і оновлених підходів до корпусу української мови як мови перекладу. «Переважає (кількісне й за фаховим рівнем) українськомовних перекладів над російськомовними <...> мають сприяти вкоріненню ставлення до української мови як мови корінної титульної нації, мови-буття для усіх громадян, які проживають в Україні» [26: 334].

Історія створення словників з українською перекладною частиною нараховує не одне століття. Етапним став перший друкований словник «Лексисъ сирѣчь реченія въкратцѣ собран(ъ)ны и из словет(н)ского языка на просты(й) рускій діялектъ истол(ъ)кованы» Лаврентія Зизанія (1596), у якому церковнослов'янські слова перекладено староукраїнською літературною мовою. Одне з найбагатших зібрань української лексики кінця 16 — початку 17 ст. — перекладна частина словника Памва Беринди «Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе» (1627). У диференційному словнику «Лексікона...» до церковно-слов'янських слів подано українські загальнонародні чи літературні відповідники [21: 309–310]. Етапними і знаковими вважають лексикографічні джерела «Опытъ русско-украинскаго словаря» Михайла Левченка (1874), «Словарь російсько-український» Михайла Уманця та А. Спілки в 4 т. (1893–1898), «Русско-малороссійській словарь» Євгена Тимченка у 2 т. (1897–1899) [12: 311–312].

Грунтовні й різнобічні дослідження про такі двомовні словники ХХ ст., як «Російсько-український словник» С. Іваницького і Ф. Шумлянського (1918), «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (серед авторського колективу були В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський) (1924–1933), «Російсько-український словник» за ред. М. Калиновича (за участю Л. Булаховського, М. Рильського) (1948), «Російсько-український словник» у 3 т. (1968), належать С.І. Головащуківі [7], Л.С. Паламарчукові [23], В.В. Жайворонку [14].

Одна з основних функцій перекладної практичної лексикографії — опис словникового складу вихідної мови й перекладної мови, подання

необхідних відомостей про значення слова, сферу його вживання, вимову, акцентуацію, граматичну характеристику, сполучуваність. Обсяг інформації залежить зазвичай від типу словника, в окремії лексикографічній праці — від конкретної спрямованості, розроблення макроструктури і мікроструктури, від того, чи передбачено додатки, граматичні таблиці, певні відомості, крім граматичного, стилістичного коментаря, ілюстрацій, у самій словниковій статті. Зважаючи на основне призначення двомовного словника — бути довідником і посібником під час перекладу, «найхарактернішою <...> проблемою є передача значень і відтінків значень слів <...> однієї мови засобами іншої мови», — так писав один із авторів і редакторів першого та наступних видань «Російсько-українського словника» С.І. Головащук у монографії «Перекладні словники і принципи їх укладання» [7: 228]. З огляду на тісний перетин лексикографії та перекладознавства дослідники виокремлюють проблему лексикографічних аспектів перекладу і вивчають лексикографію перекладу як засіб розв'язання багатьох практичних питань [17: 3].

Дослідження питання семантичної відповідності слів перекладної мови словам вихідної мови набуває особливої гостроти в працях, великих за обсягом і в яких охоплено (тематично, стилістично) найрізноманітніші шари лексики не тільки сучасних мов, але й презентовано застарілу лексику. До таких праць належить і «Російсько-український словник» у 4 т. (далі — РУС), що вийшов друком упродовж 2011–2014 рр. Хоч він і спирається на концептуальні засади тритомного «Російсько-українського словника», проте «продовжуючи традиції, що склалися в українській перекладній лексикографії впродовж багатьох десятиліть, словникарі, як зауважує один із авторів наукової концепції чотиритомного Російсько-українського словника О.О. Тараненко, не могли не враховувати розвитку як самого об'єкта опису, так і лінгвістичної теорії та лексикографічної практики» [24: VI].

І.С. Гнатюк наголошує, що принциповою відмінністю РУС у 4 т. стало змінення й вдосконалення загальних принципів опису словникового складу зіставлюваних мов. «Адже сьогодні не лише кількісно, але й якісно змінюються загальномовні реєстри слів російської та української мов, особливо лексика суспільно-політичного характеру, загальноживана спеціальна термінологія, активно поширюються лексичні запозичення з інших мов. <...> Принципові зміни в характеристиці словникового складу мали стосуватися насамперед української частини Словника» [Там само : VI–VII]. Дослідниця окреслила завдання, які ставили перед собою автори нового видання РУС: 1) поповнити та актуалізувати російську й українську частини; 2) уточнити й оптимізувати семантичні, граматичні, стилістичні та інші характеристики лексем; 3) посилити нормативний характер як російських, так особливо українських мовних одиниць; 4) усунути окремі помилки і неточності. Українську перекладну частину опрацьовано з метою вилучити русизми (буквалізми), окремі діалектизми, рідковживані, штучні відповідники; уточнити й у разі по-

треби змінити стилістичний, частотний статус еквівалентів, відповідно змінивши й порядок їхнього подання в словникових статтях. Автори намагалися якнайповніше презентувати такі особливості української мови, як продуктивність творення назв осіб жіночої статі за родом занять, становищем тощо (в українській мові така тенденція набуває чіткіших рис, є поширенішою порівняно з російською мовою), наявність значних за обсягом груп слів зі зменшувальними й збільшувальними суфіксами, функціонування похідних прикметників та іменників як перекладних еквівалентів до російських активних дієприкметників теперішнього часу [Там само: VII–VIII, XIII]. Абетковий порядок розташування реєстрових слів було доповнено елементами гніздової системи, коли деякі розряди похідних слів подавали в статтях з головним, твірним, словом. Із загального реєстру були вилучені власні назви, натомість після корпусу словника вміщено додатки «Географічні назви» та «Літерно-звукові абрєвіатури».

Зазвичай залежно від адресата словники поділяють на активні (чи продуктивні), де рідна мова є вихідною, і пасивні (чи рецептивні), де рідна мова є мовою перекладу. Згідно з такою класифікацією РУС належить до пасивних словників. Сидні Лендау звертає увагу на те, що багато двомовних лексикографів писали про неможливість створення односпрямованого двомовного словника на потреби носіїв обох мов. «Укладач орієнтується, чи повинен орієнтуватися, на одну з двох груп користувачів...» [18: 28]. На сьогодні, зважаючи на наявну мовну реальність, чотиритомний словник призначений насамперед для російськомовних жителів України і має «активну» мету (вислів Сидні Лендау) допомогти їм опанувати українську мову.

Як зазначено в Передмові до РУС, він якнайповніше охоплює лексичний склад сучасної російської мови і подає переклад лексичних, фразеологічних одиниць українською мовою, «забезпечує умови для формування лінгвістичної компетенції користувача — належних знань про нормативне вживання слів, вимову, наголос і правопис» [24: V].

Головними джерелами добору реєстру РУС в 3 т. були «Російсько-український словник» (1948), «Словарь современного русского литературного языка» в 17 т. (1948–1965), «Словарь русского языка» в 4 т. (1957–1961), «Словарь русского языка» С. І. Ожегова (1960). Під час роботи над чотиритомним виданням до джерел реєстрового матеріалу залучено такі значні за обсягом праці, як «Словарь русского языка» в 4 т. (2-е видання, 1981–1984), «Большой академический словарь русского языка» за ред. К.С. Горбачевича, О.С. Герда (т. 1–14, 2004–2010), «Сводный словарь современной русской лексики» в 2 т. за ред. Р.П. Рогожникової (1991), «Большой толковый словарь русского языка» за ред. С.О. Кузнецова (1998), «Русский орфографический словарь: около 180 000 слов» за ред. В.В. Лопатіна (2-е видання, 2005), «Словарь русского языка» С.І. Ожегова, Н.Ю. Шведової (2002).

Щоб якнайширше охопити різні групи слів української мови як корпусу перекладної мови, залучено «Словник української мови» в 11 т.

(1970–1980), «Словарь української мови» в 4 т. за ред. Б. Грінченка (1907–1909), «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова, «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки, «Російсько-український словник» С. Іваницького і Ф. Шумлянського (1918), «Словник московсько-український» В. Дубровського (1918), «Українсько-російський словник» у 6 т. (1953–1963), «Російсько-український словник» за ред. В.В. Жайворонка (2003), «Російсько-український словник складної лексики» С. Караванського (2006), «Російсько-український словник наукової термінології» в 3 книгах: I. Суспільні науки; II. Біологія. Хімія. Медицина; III. Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос (1994–1998), «Українсько-російський словник наукової термінології» (2003), галузеві двомовні словники, сучасні орфографічні, фразеологічні, синонімічні словники.

У перекладних лексикографічних працях виділяють *базовий словник* — це лише *вокабули* — і *повний словник* (деякі дослідники послуговуються терміном *невокабули*) — це і слова, і словосполучення, і ідіоми, при гніздовому розташуванні — похідні слова тощо, тобто текст власне корпусу вихідної мови. У чотиритомному словникові, наприклад, стаття *глаз* містить 90 одиниць вихідної мови і 124 українські відповідники, стаття *рука* — 175 одиниць вихідної мови і 302 українські відповідники (гадаємо, що це найбільша словникова стаття в корпусі), стаття з прийменником *с, со* — 104 одиниці вихідної мови і 169 українських відповідників. Зазначимо, що це без урахування українських лексем, які подані як факультативні чи як лексичні, фонетичні, словотвірні варіанти, що оформлені в квадратних або круглих дужках.

Така кількісна насиченість РУС підтверджує тезу про намагання авторів якнайповніше охопити лексичний, фразеологічний склад обох мов, подати широко вживані прислів'я і приказки, типові синтаксичні конструкції з підрядним або сурядним зв'язком.

Водночас якісну характеристику словника втілено в різноманітній семантичній, граматичній, стилістичній інформації про одиниці опису. Він слугує довідником із багатьох складних питань слововживання, граматики, правопису, наголошування слів. Такі відомості свідчать про те, що РУС варто розглядати як довідкове видання і в науково-дослідній, і в практично-перекладацькій діяльності, і в навчально-освітній роботі [5: 14].

Український лексико-фразеологічний склад РУС — це і зібрання мовного фактажу для проектів лексикографічних праць. Опрацювання, радше осмислення матеріалу чотиритомного видання із залученням постійно оновлюваної емпіричної бази спонукає до пошуку альтернативних можливостей описувати ті чи ті мовні одиниці, а також дає змогу виділити певні проблеми, пов'язані із наведенням різного роду характеристик в словникових статтях. Варто згадати й слова Сидні Лендау з його книжки «Словники: мистецтво та ремесло лексикографії»: «Творення словника подібне до фарбування мосту: на той час, коли накладе-

но один шар фарби, міст потребує наступного. Так само, коли доходить до оприлюднення словника, треба починати планувати його перегляд» [18: 384–385].

Традиційно для опису одиниць перекладної мови у двомовному (багатомовному) словникові використовують терміни *відповідник* і *еквівалент*. У «Словнику української мови» в 11 т. слово *відповідник*, супроводжене галузевою ремаркою *лінгв.*, зафіксовано у значенні ‘слово однієї мови, що означає таке саме поняття, як і слово іншої мови’ [33 (I): 621], слово *еквівалент* — у трьох значеннях: 1) *книжн.* ‘щось рівноцінне, рівнозначне, рівносильне; те, що повністю відповідає чому-небудь, може його замінювати або виражати’; 2) *ек.* ‘товар’; 3) *хім.* ‘вагова кількість елемента’ [33 (II): 455]. Пор. дефініції цих слів у «Словнику української мови» у 20 т.: *відповідник* має два значення: 1) ‘те, що відповідає чому-небудь; щось рівнозначне, рівноцінне; еквівалент’; 2) *лінгв.* ‘рівнозначне слово, вислів іншої мови, іншого говору і т. ін.’ [34 (2): 719]; *еквівалент* — три значення з уточненими галузевими ремарками: 1) ‘те, що є рівноцінним, рівнозначним чому-небудь у певному відношенні або його замінює, виражає і т. ін.’; 2) *екон., фін.* ‘те, що є мірою вартості чого-небудь (перев. гроші, товар)’; 3) *фіз.* ‘величина, що виражає співвідношення між механічними і тепловими одиницями енергії’ [34 (4): 554]. За коротким тлумачним словником лінгвістичних термінів «Українська мова» слово *еквівалент* — ‘мовна одиниця, яка за функцією рівнозначна іншій одиниці мови’ [13: 55].

В.П. Берков у спеціальній праці, присвяченій двомовній лексикографії, розглядаючи типи, макроструктуру словників, оформлення словникових статей, категорії еквівалентів, елементи їх змістової структури, безеквівалентність, ілюстративний матеріал, наводить визначення основних понять. Зокрема, поняття *еквівалент* він визначає, по-перше, як лексему перекладної мови, що максимально відповідає лексемі вихідної мови за лексичним та евентуально іншим параметром, і називає його природним оптимальним еквівалентом; по-друге, як переклад, який автор словника приписує лексемі вихідної мови, і називає його словниковим еквівалентом [2: 21].

Л.А. Булаховський у статті «Про типи словників», опублікованій у журналі «Українська мова в школі» 1955 р., ужив як синонім до слова *еквівалент* слово *рівнозначник*: «Головна трудність, яку мусить подолати упорядник перекладного словника, це — добір кожного слова, що фігурує в словнику як таке, що його треба перекласти (заголовне), його еквівалентів (рівнозначників) в іншій мові для всіх належних йому на даному ґрунті відтінків і всіх можливих контекстів» [3: 21]. У СУМ це слово не знайшло свого відображення (як і в низці опублікованих пізніше словників), хоч наявні дериваційно й семантично пов’язані з ним прикметник **рівнозначний** ‘який дорівнює чому-небудь значенням, значимістю’, іменник **рівнозначність** ‘абстр. ім. до **рівнозначний**’ і прислівник **рівнозначно** ‘присл. до **рівнозначний**; // у знач. присудк. сл.’ [33 (VIII): 551].

Як перекладні українські еквіваленти вони також зафіксовані в статтях РУС із реєстровими словами: *равнозначный, равнозначно, равнозначность, равнозначный* [28 (3): 645]. Звернемо увагу, що в «Українсько-німецькому словнику» в статтях, оформлених способом гніздового розташування, подано реєстрові іменники з німецьким відповідником *Äquivalent*: у статті із заголовковим дієсловом **рівноважити** — це іменник **рівноважник**, у статті із заголовковим прикметником **рівновартий** — це іменник **рівновартник** [44: 975], у статті із заголовковим прикметником **рівнозначний** — це іменник **рівнозначник**, абсолютний синонім до іменника **рівноважник**: « <...> рівнозначник=рівноважник» [Там само: 976]. В «Українсько-англійському словнику» наведено англійську перекладну лексему *equivalent* у словникових статтях з реєстровими прикметниками **рівноважний, рівновартий і рівнозначний** до іменників (у гніздах) **рівноважник, рівновартник і рівнозначник**. Однак укладачі цього словника вказали ще й сферу використання кожного слова: **рівноважник** *equivalent (in weight)*, **рівновартник** *equivalent (in worth)*, **рівнозначник** *equivalent (in importance)* [43: 905]. Простежуємо явний семантичний взаємозв'язок між поясненнями, наведеними в дужках, і другою основою складних слів: рівноважник ← рівно важити — вага (*weight*), рівновартник ← рівно вартувати — ціна (*worth*), рівнозначник ← рівно значити — значення (*importance*).

С.І. Головащук, розглядаючи реєстр перекладних словників, посиляється на кандидатську дисертацію П.Й. Горещького «Принципи складання російсько-українських термінологічних словників» і наводить деякі приклади термінів, що цілком правомірно, як вважали на той час, не ввійшли в українську літературну мову і відповідно в реєстр шеститомного «Українсько-російського словника», але наявних у двомовних словниках, опублікованих у 20-х рр. ХХ ст., і серед них слово *рівновартник* (еквівалент) [7: 55].

Нині, коли йдуть активні процеси розбудови української термінології, гадаємо, заслуговує на відродження в галузі лінгвістики і слово *рівнозначник* та введення його в ширший науковий ужиток.

Одним із основних завдань під час укладання РУС було забезпечення семантичної еквівалентності українських мовних одиниць російським лексемам. Автори чотиритомного словника для удокладнення опису слів у багатьох випадках вдавалися до філіації і семантизації в українській перекладній частині. Пор., напр.:

РУС у 3 т.

обтёсывать, обтесать обтісувати, -сую, -суєш, обтесати, -тешу́, -тешеш *и* *мног.* пообтісувати.

пробороздить проборозніти.

РУС у 4 т.

обтёсывать / обтесать обтісувати, -ую, -уєш / обтесати, -тешу́, -тешеш *и* *мног.* пообтісувати; (*дерево в формі циліндра — ещѐ*) *несов.* кряжувати, -ую́, -уєш; (*дерево в формі чотирьохгранника — ещѐ*) *несов.* брусувати, -ую́, -уєш <...>.

пробороздить 1. проборозніти; **2.** (*извездить*) попоїздити, -їжджу́, -їздиш (*усилит.*).

са́ни са́ни, -не́й; (*обшитые лубком — ещѣ*) гла́бці, -ці́в; **не в свої** ~ни **сесть** погов. не в свої са́ни сісти (влізти), не в тіі чоботи взўтися.

са́ни *мн.* са́ни, -не́й; (*с низкими и широкими боками, расширяющимися от передка — ещѣ*) гринджо́ли, -о́л; (*обшитые лубком — ещѣ*) гла́бці, -і́в; (*меньшого размера — ещѣ*) саночки, -чо́к, санча́та, -а́т; гринджо́лята, -я́т; **с.-дровни** гринджбли; **с.-козы́рки** са́ни-козы́рки (*род. саней-козы́рок*); **с.-рбзвальни** гринджо́ли; **с. с рб́жнами** рїжнати са́ни; $\diamond$ **не в свої с. не садись** погов. не у свої са́ни не сіда́й; **не в свої с. сесть** погов. не у свої са́ни сісти (влізти), не в тіі чоботи взўтися.

срѣтение 1. у с т. зу́стріч, -і; **2. рел.** стрїтення, стрїчення.

срѣтение 1. (*с строчная*) по э т., у с т. зу́стріч, -і (ж.); **2. (С прописная) рел.** Стрїтення, разг. Стрїчення, Стрїчання, Стрїчань, *диал.* Громниці, -іщ (мн.); **в праз́дник ~ия** на свято (*диал., разг.* на праз́дник) Стрїтення, на Громниці.

Відзначимо, що одним із чинників на користь подання дієслів *брусувати* і *кряжувати* та відповідно актуалізації їх у сучасному РУС (ці слова наведені, зокрема, у статті **обтѣсывать, обтесать** у «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського та С. Єфремова) було те, що у «Словнику української мови» в 11 т. зафіксовані споріднені слова: прикметник **брусований** зі значенням 'обтесаний на чотири грані; // Зробл., збудований з брусів' [33 (I): 242]; іменник **кряж** у третьому значенні з ремаркою *диал.* 'кругляк' [33 (IV): 379].

На думку В.П. Беркова, певний суб'єктивізм у філіації неминучий, і в цьому загалом немає великої біди: головне, щоб були враховані всі значення і їхні відтінки [2: 19].

З огляду на те, що семантика будь-якої національної мови є певним відображенням різних фрагментів навколишньої дійсності, сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідники надають перевагу тим чи тим методикам і засобам, аби зреалізувати основну мету — досягти лексико-семантичної відповідності між окремими словами зіставлених мов. Так, словацька дослідниця М. Кошкова, аналізуючи семантичну сполучувальність слів у болгарсько-словацькому словникові, робота над яким триває, звертає увагу, зокрема, на низку болгарських дієслів на позначення результату дії. Семантична структура одного такого дієслова може накладатися на кілька специфічних значень словацьких дієслів. М. Кошкова наголошує на важливості в таких випадках демонстрації конкретних значень. Як приклад вона наводить болгарське слово *режа* (укр. *різати*) у значенні 'гострим інструментом розділяти що-небудь, відділяти частини від чогонебудь'. Дослідниця зазначає, що нормативним словосполученням у болгарській мові відповідають такі нормативні словосполучення в словацькій мові: *режа дѣрево* — *rezat' al. pilit' drevo* (укр. *різати* або *пиляти дерево*), *режа хляб* — *rezat' al. krajat' chlieb* (укр. *різати* або *кряяти хліб*), *режа коса* — *strihat' vlasy* (укр. *стригти волосся*), *режа трева* — *kosit' travu* (укр. *косити траву*). М. Кошкова висновковує, що на підставі семантич-

ної сполучувальності слова *režat'* у словацькій мові, яка (сполучувальність) презентована в різній синтагматичній реалізації, потрібно виділяти п'ять перекладних еквівалентів: 1) *režat'*, 2) *krájat'*, 3) *strihat'*, 4) *pílit'*, 5) *kosit'* [47: 202].

Як відомо, традиційними для перекладної лексикографії є такі способи передання значень слів вихідної мови, як: а) буквальний, точний переклад слова чи одного з його значень; б) переклад синонімами; в) шляхом описового пояснення; г) шляхом калькування, транслітерації. Звернемо увагу на другий і третій способи передання значень.

Проблемне питання стосовно подання синонімічних відповідників, радше їхньої кількості у перекладній частині словникової статті, порушували ще майже століття тому, зокрема, в рецензіях, відгуках на російсько-українські словники, що виходили друком у перших десятиріччях ХХ ст. Так, П.Ю. Гриценко, розглядаючи рецензію М. Йогансена на українські словники 1917 р. і кількох наступних років, звертає увагу на те, що критик, докладно заналізувавши «Російсько-український словник» С. Іваницького і Ф. Шумлянського та «Словник московсько-український» В. Дубровського, назвав вадою цих лексиконів наведення багатьох українських відповідників до одного російського еквівалента [11: 5]. Попри це, зауважує П.Ю. Гриценко, М. Йогансен оцінив словник В. Дубровського як такий, що може стати у великій пригоді для перекладача, якщо той «хоче мати великий вибір слів» [Там само: 6].

С.І. Головашук уважав, що навіть коли до слова мови оригіналу в іншій мові є повний еквівалент, «у словниковій статті на це слово може бути представлений цілий ряд синонімів. У перекладному словнику до того або іншого слова по можливості даються всі відомі в літературній мові семантично точні еквіваленти. Це зумовлено вимогою якнайглибше розкрити лексичні багатства другої мови і показати її норми» [7: 145].

Пор., напр., статті в чотиритомнику:

маета́ п р о с т. му́ка; (*хлопоты, беспокойство*) кло́піт, -поту (м.), мо-ро́ка; (*изнурение*) уто́ма; (*хлопотливый труд*) важка́ (морочлива, клопіт-лива, клопітна́, клопітка́) пра́ця; (*от тоски*) нудьгува́ння (с.), нудьга́ <...>.

овра́г яр, -у; (*большой*) яру́га (ж.); (*поросший лесом, буерак*) байра́к, -у; (*балка*) ба́лка; (*глубокий*) крутоя́р, -у, бе́ски(е)д, -у, бе́скет, -у, с., *соби́р*. бе́скеття́; (*небольшой*) прия́рок, -рка; (*поперечный*) перея́рок, -рка; (*пропасть*) прова́лля (с.), *диал.* зві́р (*род.* зво́ру), ізві́р, -во́ру, зво́рище (*увел.*, с.), чорторий.

ре́зкий 1. різкий; (*острый — ещё*) го́стрий; (*пронизывающий, пронзительный — ещё*) пронізли́вий; (*о движениях, ветре: порывистый, быстрый — ещё*) шпаркий; <...> **2.** (чётко обозначенный, отчётливый) вира́зний, чітко окреслений; <...>; **3.** (*высказанный с обидной прямо́той*) го́стрий, різкий; (*жесткий, дерзкий*) жорсткий, *разг.* шорсткий; (*обидный — ещё*) дошкүльний, ущіпли́вий <...>.

томительный 1. (*вызывающий томление*) томлі́вий; (*изнурительный*) змо́рний, висна́жливий; (*истомный*) мло́сний <...>; **2.** (*мучительный*) бо́-

лісний; (*невыносимый*) нестерпний, *диал.* то́млячий; (*жгучий*) пекучий; (*нудный*) нудний, нудотний <...>.

Свого часу вчені наголошували на тому, що тритомний «Російсько-український словник» подав приклади «скрупульозного розпрацювання еквівалентів у перекладній частині словника відповідно до розгалуженості значень та відтінків значень реєстрових слів» [23: 84]. Одним із завдань, яке постало перед укладачами чотиритомного видання, було дбайливо зберегти матеріал, ретельно зібраний попередніми авторами словника впродовж кількох десятиліть, і донести до наступних поколінь користувачів.

Дискусії стосовно синонімізації в перекладній частині словників точаться до сьогодні. Дослідники застерігають, що перекладна частина двомовного словника не має бути перевантажена синонімами. Сидні Лендау зауважує про синоніми: «Коли їх не подають, їх не бракує; коли їх подають, це приємний надмір» [18: 145]. А ось В.П. Берков надмірну кількість синонімів називає хворобою двомовних словників — синонімізмом [2: 150]. Постає питання, як знайти «золоту середину»?

До важливих чинників, які впливають на межі синонімізації в перекладній частині словника, належать: окреслення обсягу і призначення лексикографічної праці, які шари лексики залучають до опису, визначення рівня семантизації у словниковій статті тощо.

Питання стосовно кількості наведення українських синонімів у перекладній частині словника певною мірою перебуває в одній площині з питанням відшукування додаткових перекладних мовних одиниць, зокрема однослівних (особливо, якщо подано лише один перекладний еквівалент у словниковій статті). Розглянемо, наприклад, дієслова зі значенням неодноразово повторюваної дії або тривалості, інтенсивності. У РУС серед реєстрових одиниць наведені дієслова *баливать, важивать, нашивать, сиживать, хаживать* і под., супроводжені граматичною і стилістичною ремарками *множократ., разг.* (тільки стосовно російського слова), що мають перекладний еквівалент у вигляді формули [часто, *разг.* частенько; не раз] і відповідного дієслова *хворіти, водити, возити, носити, сидіти, ходити*. Багатократні дієслова зі значенням неодноразово повторюваної дії, за визначенням у «Русской грамматике», утворено шляхом приєднання суфіксів *-ива-, -ва-, -а* до обмеженого кола основ деяких дієслів недоконаного виду зі значенням неодноспрямованого руху, сприйняття, мови, існування, положення і зміни положення у просторі, конкретної фізичної дії. Такі дієслова переважно вживаються у формі минулого часу, позначаючи багатократну повторюваність у минулому. Також багатократні дієслова можуть утворюватися від префіксальних дієслів руху недоконаного виду за допомогою морфів *-ива-* та *-ва-* [32: 600].

В українській мові до багатократних дієслів, належних до кількісних та інтенсивно-кількісних родів дії, зараховують дієслова недоконаного виду із суфіксами *-ва-, -а-*: *бувати, живати, видати, чувати, їжджати*, а також дієслова доконаного виду, утворені за допомогою редульованого префікса *попо-* від основ недоконаного виду [37: 41].

Одним з найоригінальніших утворень, властивих системі родів дії дієслова в українській мові, В.М. Русанівський вважав дієслова доконаного виду з подвійним префіксом **попо-**, яким передається інтенсивно виконувана повторювана дія (*попоходити, попоробити, попокричати, попоначинатися*) [31: 578].

К.Г. Городенська в праці «Теоретична морфологія української мови» серед одновидових дієслів доконаного виду розглядає слова з префіксом **попо-**, що означають багато разів здійснювані дії (*попобігати, попокричатити, попомучити, попомуштрувати*) [4: 230].

С.О. Соколова, присвятивши ґрунтовне дослідження префіксальному словотвору дієслів у сучасній українській мові і в його рамках аспектуальним родам дії, серед підгруп родів (дієслівної) дії виокремила делімітативно-інтенсивний рід зі значенням певної тривалої дії — «вказує на тривалу, інтенсивну або багато разів повторювану дію, здійснювану протягом певного часового відрізка: *попоходити, попоносити, попоїздити, <...>, поповиглядати, поповчити*» [35: 128]. Авторка наголошує на тому, що саме для дієслів з формантом **попо-** характерна семантична ознака — інтенсивність або багаторазове повторення дії, яка, залежно від контексту, може бути виражена більшою або меншою мірою [Там само: 129].

Спеціальну розвідку щодо аспектуальної семантики українських дієслів із префіксом **попо-** здійснила О.Л. Ачилова. Проаналізувавши словникові дефініції дієслів, показавши реалізацію їхніх значень на прикладі фрагментів текстів художніх творів М. Коцюбинського, Марка Вовчка, У. Самчука, В. Симоненка, зіставивши ці фрагменти з перекладами російською мовою, авторка на підставі розгляду 136 одиниць дійшла висновку, що семантична ознака тривалості є головною диференційною ознакою українських дієслів з префіксом **попо-**, семантична ознака повторюваності властива меншій кількості дієслів, а ознака інтенсивності — ще меншій кількості [1: 17]. З наведеної в статті таблиці, де дослідниця унаочнила деякі результати аналізу, видно, для яких дієслів характерні всі три семи (напр., *попогуляти, пополупити, попоходити*), для яких — дві семи тривалості й інтенсивності (напр., *поповозитися, поповчити, поподивуватися*), для яких — лише сема багаторазовості (напр., *попобачити, поповажити*), чи лише сема тривалості (напр., *попогребти, поподихати, попожити*), чи лише сема інтенсивності (напр., *попобитися*). Авторка звертає увагу на те, що хоч для зафіксованої в словниках семантики дієслова *попоїсти* не характерні семи повторюваності, тривалості й інтенсивності, проте в певних контекстах «семи повторюваності й інтенсивності актуалізуються й домінують над значенням обмеженості дії в часі» [Там само: 20].

Специфікою дієслівної словотвірної підсистеми української мови, її національно-самобутньою рисою називає польська дослідниця Діана Вечорек функціонування префікса **попо-** [48: 113]. В аспекті порівняльного аналізу лексики кількох мов вона зауважує, що значення ітеративної закінченої дії, яке вносить редулькований префікс, пов'язане з перфективністю дієслів, у той час як в інших слов'янських мовах, наприклад

у польській, російській і чеській, ітеративність пов'язана з імперфективністю: *chadzać, tawiać; хаживать, говаривать* [Там само: 113]. Авторка доходить висновку, що українські дієслова з префіксом **попо-** не мають однослівного еквівалента в порівнюваних мовах.

На своєрідність значеннєвої характеристики поліпрефіксальних дієслів у білоруській мові, і серед них дієслів з префіксом **папа-**, звертає увагу О.В. Нікітевич. Зіставляючи лексику білоруської і російської мов, він зараховує дієслова з префіксом **папа-** до тих груп, що не мають однослівного відповідника в російській мові, напр.: *папавазіць* 'возить долго, неоднократно; повозитъ много кого-либо, что-либо'; *папаглядець* 'смотреть долго'; *папаездзіць* 'ездитъ долго'; *папазбіраць* 'собирать продолжительное время'; *папахадзіць* 'ходить длительное время' [20: 240, 242]. В українській мові дієслова з префіксом **попо-** є однослівними відповідниками до білоруських дієслів з префіксом **папа-**, що підтверджує матеріал словникових статей «Білорусько-українського словника», напр.: **папабегваць і папабегваць** (*довго, не раз*) попобігати, попометатися; **папагаварыць і папагаворваць** (*довго, не раз*) попоговорити; **папапець і папапяваць** (*багато, не раз*) попоспівати; **папарэзваць і папарэзаць, папаразаць** (*довго, багато, неодноразово*) 1. попорізати; 2. порізати, поперерізувати; попиляти; **папаскакаць і папаскакваць** (*довго, неодноразово*) 1. попострибати, попоплигати, попоскакати; 2. попотанцювати [25: 358–359].

Не оминув увагою такі дієслова і С.І. Головащук під час вивчення еквівалентності в українсько-російських і російсько-українських словниках, зазначивши, що в українській мові повторення префікса **по-** приводить до підсилення ознаки тривалості дії (*поповозити, пополякати, попоміряти*). Такі дієслова не мають лексичних еквівалентів у російській мові і передаються в двомовних словниках приблизними відповідниками: **попоміряти** — померять (*долго, много*) [7: 113]. Згадав С.І. Головащук і російські багатократні дієслова: «Цікаво <...> зіставити українські дієслова з префіксом **по-**, що вказують на поширення дії на всі або багато предметів, з російськими дієсловами багатократного виду (*говаривать, нашивать, сиживать, хаживать* і т. ін.)» [Там само: 113]. Учений зауважив, що вони практично не мають еквівалентів в українській мові і для їх перекладу використовують описовий спосіб або часткові лексичні відповідники [7: 114].

Отже, у дослідженнях називають такі характерні семантичні ознаки дієслів з формантом **попо-**, як тривалість, інтенсивність і багаторазовість повторюваної дії. Оскільки стосовно російських багатократних дієслівних лексем поширений погляд, що вони не мають однослівних українських еквівалентів, у словниках прийнято в таких випадках у перекладній частині подавати формулу і відповідне дієслово. Проте з увагою до того, що порівняльний аналіз контекстуальних наборів, як свідчать дослідження, може показувати семантичну близькість багатократних дієслів російської і української мов, вартє подальшого вивчення група дієслів з формантом **попо-** саме з огляду на словникову практику.

Розкриття значення російських багатократних дієслів через формулу і відповідну дієслівну лексему в перекладній частині словника є прикладом описового пояснення. Пор. ще статті в РУС, які ілюструють використання описового пояснення, тлумачення: до реєстрового слова **обилечивать / обилетить** (з ремаркою *розмовне* стосовно російського дієслова) наведено — продавати / продати квиток (квитки); до **обилеченный** наведено два еквівалентних переклади — якому продали квиток (квитки); з квитком (квитками), і типовий контекст **все обилечены?** — усі з квитками? [28 (2): 605]; до слова **обрыбится** (з ремаркою *діалектне*) — спіймати першу рибу [28 (2): 648], до фінансового терміна **обналичивать / обналичить** — перетворювати / перетворити на готівку; **обналичиваться / обналичиться** — перетворюватися / перетворитися на готівку; **обналичивание, разг. обналичка** — перетворення на готівку [28 (2): 628]. Зауважимо, що «Російсько-український словник» за ред. В.В. Жайворонка пропонує однослівні відповідники *розготівковувати / розготівкувати, розготівковування* [29: 629].

Варті уваги спогади С.І. Головащука про М.Т. Рильського як досвідченого перекладача, члена редколегії «Російсько-українського словника» в 3 т. і «Українсько-російського словника» в 6 т. Учений писав, що М.Т. Рильський завжди орієнтував авторів двомовних словників уникати довгих, часто невдалих чи незграбних тлумачень, докладати всіх сил для того, щоб відшукати найближчий, найточніший або іноді й неповний відповідник, хай це буде кальковане чи запозичене слово. Він наводить кілька зауважень М.Т. Рильського до рукопису першого тому «Російсько-українського словника» 1968 р.: **«булавка**. Уявляю собі перекладача, який зустрине в російському тексті «деньги на булавки», звернеться до нашого словника і знайде тільки тлумачення! Я б дав: *гроші на дрібнички*»; **«важенка**. Невже коли я писатиму оповідання з життя Півночі або перекладати-му щось, то вживу тлумачного виразу «самка північного оленя»? Мабуть, я написав би *олениця* чи й просто, з відповідною приміткою, *важенка*»; **«гречневик**. Я розумію, що ми часом «капітулюємо» перед словами, яким нема точних відповідників, але уявіть собі перекладача, якому трапиться у Аксакова чи Тургенева оце *гречневик*. Невже він візьме наше «повсякденний селянський» і т. д. — аж с і м слів? У Уманця — *бриль* (що має форму стовпця). Теж «не Ріо-де-Женейро»! Може — коли ми просто беремо з французької й транскрибуємо — *шапокляк*, то й тут дати *гречневик*, а оті сім пояснювальних слів дати в дужках?» [7: 158].

Питання щодо співвідношення між однослівними еквівалентами і перекладами у формі описових пояснень розв'язують у кожній конкретній лексикографічній праці відповідно до завдань, призначення, обсягу охопленого матеріалу. Незважаючи на те, що спосіб описового пояснення одні дослідники вважали й вважають не зовсім бажаним, інші дослідники висловлюють думку про необхідність поширення тлумачно-перекладного принципу в укладанні двомовних словників, навіть надаючи перевагу саме тлумачним елементам.

Труднощі полягають з поданням українських відповідників до російських зворотних дієслів. У сучасних дослідженнях з морфології, як зазначає К.Г. Городенська, презентований такий підхід до розгляду парадигми конструкцій пасивного стану, згідно з яким із цієї парадигми вилучено конструкції з дієсловами недоконаного виду з постфіксом *-ся*, що традиційно вважали типовим засобом творення пасивних форм до перехідних дієслів недоконаного виду. Дослідниця пише, що постфікс *-ся* функціонує як виразник різних словотвірних значень зворотних дієслів: власне-зворотного (*митися*), взаємно-зворотного (*цілуватися*), безоб'єктно-зворотного (*дряпатися*), загальнозворотного (*веселитися*), непрямо-зворотного (*готуватися*) [4: 243; 9: 209].

У РУС в окремих випадках для відтворення семантики заголовних зворотних дієслів запропоновано модель відповідності у вигляді синтаксичної конструкції — контекстуального слововживання: **обгрызаться: кора деревьев ~ается зайцами** кору дерев обгризають зайці [28 (2): 588]; **обыскиваться: ~ается квартира** обшукують (трусять) квартиру [28 (2): 673]; **прожिनаться: ~ается полоса ржи** прожинають смугу жита [28 (3): 554]. Тобто в таких словникових статтях подавати перекладний еквівалент як дієслово з постфіксом *-ся* — не відповідало б сучасним нормативним рекомендаціям, а наведення відповідників *обгризати*, *обшукувати*, *прожинати* свого часу викликало певні застереження.

До речі, Майкл Хеллдей, розмірковуючи взагалі про природу міжмовної еквівалентності, вважав, що вона має бути присутня на ранзі речення, яке є контекстуальною одиницею мови, адже в ситуаціях функціонує саме речення. У двомовному словникові, як традиційному способу зіставлення лексики двох мов, еквівалентність відображено через переклад, тобто через контекстуальне зіставлення [45: 43–44].

Грамматична характеристика словникових одиниць у РУС передбачає подання таких ремарок, які засвідчували б передусім чинні орфографічні норми для українських відповідників. У словнику дотримано традиційної десятичленної класифікації частин мови, вказано на граматико-категоріальну характеристику, наведено граматичні форми іменників, зазначено відмінність у роді між російською лексемою й українським відповідником (див. докладніше [24: XII–XV]).

Узагалі виділяють повну граматичну інформацію, що презентує всю парадигму слова, і часткову граматичну інформацію, що містить відомості про частину парадигми слова. Зазвичай у двомовних словниках граматична характеристика є частковою. Однак дедалі частіше в перекладній лексикографічній практиці вдаються до повного граматичного опису, подаючи його в різній формі до чи після корпусу словника. Так, у праці «Російсько-український українсько-російський сучасний словник + граматики» вміщено розділ «Граматики», де наведено зразки відмінювання в однині і множині іменників української мови, прикметників, відмінювання числівників, займенників, поділ дієслів на дієвідміни, зразки дієвідмінювання, зміни приголосних у дієсловах, дієприкметни-

ках і віддієслівних іменниках [30: 469–479] (див. також про подання повної граматичної характеристики в [8: 94–95]).

Під час опрацювання статей РУС зі збірними іменниками та їхніми словотвірними дериватами з деминутивними суфіксами постає питання щодо форми родового відмінка в таких групах слів. Згідно з чинним «Українським правописом», а також «Українським правописом (проектом найновішої редакції)» закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають: сукупність предметів або істот, збірність (*березняку, вишняку, сушняку*); сюди належать назви кущових і трав'янистих рослин (*барвінку, очерету, чагарнику* (але *вівса*), а також назви сортів плодкових дерев (*ренету*) [41: 69; 42: 109].

Проте в лексикографічних джерелах простежуємо фіксацію і закінчення **-у**, і закінчення **-а** в родовому відмінку таких іменників¹. Для порівняння наведемо закінчення родового відмінка деяких слів з восьми словників: «Орфографічного словника української мови» 1975 р. видання (Орф-75), «Орфографічного словника української мови» 1999 р. видання (Орф-99), «Українського орфографічного словника» 2009 р. видання (УОС), «Граматичного словника української літературної мови. Слово-зміна» (ГСУЛМ), «Орфографічного словника української мови» С.І. Головащука (ОСУМГ), «Дзвона чи дзвону? або **-а** (**-я**) чи **-у** (**-ю**) в родовому відмінку» Н.Є. Лозової і В.Б. Фридрак (СДЛФ), «Словника української мови» в 11 т. (СУМ), «Словника української мови» у 20 т. (СУМ–20) (див. табл.). Зрозуміло, що граматична характеристика в Орф-75 і СУМ, опублікованих кілька десятиліть тому і орієнтованих на норми тодішніх правописних кодексів, з позицій сучасного мовного розвитку не завжди відповідає сьогоднішнім чинним нормам, проте залучення даних цих словників дає змогу побачити кодифікаційні настанови з погляду діакронії.

Порівняно з іншими правописними довідниками лише М.Г. Зубков, розглядаючи закінчення **-у**, **-ю** іменників чоловічого роду в родовому відмінку, вказує на слово *чагар* як таке, що має закінчення **-я**: «3. Назви трав'янистих рослин, кущів, плодкових дерев: <...> очерету, пасльону, чагарнику (але: куща, чагаря) <...>» [16: 171].

Стилістичне ремаркування в РУС мало на меті визначити сферу вживання російських та українських слів, показати стилістичне співвідношення між реєстровими словами і перекладними еквівалентами [24: XV]. У словнику застосовано різноманітну стилістичну кваліфікацію: емоційно-експресивну, оцінну, ортологічно-нормативну, частотну, часову — для опису мовних одиниць. Відомо, що еквівалентність слів та-

¹ Зазначимо, що розглядаючи закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни на матеріалі кількох орфографічних словників української мови, польська дослідниця Божена Зінкевич-Томанек констатує фіксацію закінчень **-а** і **-у** того самого слова в різних джерелах, а також звертає увагу на різний порядок подання нормативних варіантних закінчень **-а** і **-у** того самого слова [15: 27–28].

Таблиця. Родовий відмінок іменників

Іменники	Словники							
	Орф-75	Орф-99	УОС	ГСУЛМ	ОСУМГ	СДЛФ	СУМ	СУМ-20
березник	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	-у
березняк	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	-у
березничок	-а	-у	-у	-у		-у	-а	-у
березнячок	-а	-у	-у	-у		-у	-а	-у
вишник	-а	-у	-а	-у		-у	-а	-у
вишняк	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	-у
вишничок	-а	-а	-а	-а		-у	-а	-а
вишнячок	-а	-а	-а	-а		-у	-а	-а
дубник		-у		-у	-у	-у	-а	-у
дубняк	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	-у
дубнячок		-у	-у	-у		-у		-у
лозник	-а		-а					
лозняк	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	
осичник	-у	-у	-у	-у		-у	-у	
осичняк	-а	-а	-а	-а	-у	-у	-а	
сосник	-а	-у	-у	-у	-у	-у		
сосняк	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	
соснячок			-а					
хворостняк	-а	-а	-а			-у	-а	
хмизняк	-а	-а	-а	-а		-у	-а	
чагар	-я	-я	-я	-я	-я	-ю	-я	
чагарник	-а	-у	-у	-у	-у	-у	-а	

кож знаходить свій вияв у стильовій та стилістичній відповідності. Проте труднощі полягають не лише в тому, що відшукування потрібного еквівалента не завжди вдало закінчується. Для прикладу розглянемо словникову статтю з реєстровими словами **общага**, **общажка**, які в російських словниках супроводжені ремаркою *просторічне*². Як українські відповідники подано слова *гуртня*, *гуртяга* з позначкою *жаргонне*. Українські слова були дібрані з праці «Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень» Л.О. Ставицької [36: 171]. Крім того, зі значенням ‘гуртожиток’ у ньому зафіксовано співвідносні іменники *гурт* з ремаркою *кримінальне* і *гуртак* з двома ремарками: перша вказує на молодіжний жаргон, друга — на мову студентів. Однак у перекладній частині словникової статті на слово **общага** є і стилістично нейтральне слово *гуртожиток* (йому відповідає стилістично немарковане російське слово *общежитие*). Наведення в цій статті стилістично нейтрального слова зумовлено тим, що в іншій статті з реєстровим прикметником **общажный**, похідним від іменника

² На думку низки дослідників, оскільки користувачі словниками звертаються до різно-стильових текстів, то в перекладних словниках варто подавати використовувані стилістично знижені мовні одиниці [2 : 174].

общага, на цьому етапі опрацювання запропоновано поки що один відповідник — іменник *гуртожиток* у родовому відмінку (із вказівкою на цей відмінок), а також ілюстрацію контекстуального вживання: **общажный инвентарь** інвентар гуртожитку [28 (2): 665]. У цьому і подібних випадках обмежуватися наведенням лише стилістично маркованих відповідників у статті **общага** було б не зовсім правомірно, оскільки має бути дериваційна співвіднесеність між перекладними частинами словникових статей із реєстровими словами, належними до одного словотвірного гнізда.

Отже, охоплення величезної кількості лексики різної стильової, стилістичної, часової приналежності сприяє відшукуванню необхідного слова і під час перекладу текстів, і під час побудови комунікативно грамотного речення. Покликання «Російсько-українського словника» — інформувати широке коло користувачів про нормативне вживання слів, із урахуванням семантичних, граматичних особливостей, яке відповідало б комунікативній ситуації.

1. Ачилова О.Л. Український префікс *попо-* : специфіка аспектуального значення // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. праць. — 2011. — Вип. 6. — С. 14–21.
2. Берков В.П. Двухязычная лексикография : Учебник / В.П. Берков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2004. — 236 с.
3. Булаховський Л.А. Про типи словників // Українська мова в школі. — 1955. — № 1. — С. 21–25.
4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
5. Гнатюк І.С. Нова праця українських лексикографів (до виходу Російсько-українського словника в 4-х томах) // Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. праць / Відпов. ред. к.філол.н. І.С. Гнатюк. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 10–14.
6. Головащук С.І. Орфографічний словник української мови. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2006. — 496 с.
7. Головащук С.І. Перекладні словники і принципи їх укладання. — К. : Наук. думка, 1976. — 247 с.
8. Городенська К.Г. Граматична інформація в словниках української мови / Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Інститут української мови НАН України; відп. ред. І.С. Гнатюк. — К. : КММ, 2012. — С. 90–96.
9. Городенська К.Г. Зворотні дієслова // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 209.
10. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — 760 с.
11. Гриценко П.Ю. Непроминальний досвід розбудови української мови / Павло Гриценко // В. Дубровський. Словник московсько-український / Інститут української мови НАН України. — К. : КММ, 2013. — С. 3–8.
12. Дзензелівський Й.О. Лексикографія. Українська лексикографія кінця 18 ст. — 1917 // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 310–313.
13. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. — К. : Либідь, 2001. — 224 с.

14. Жайворонок В.В. Лексикологія та лексикографія // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України — 75, 1930–2005 : Матеріали до історії / Редкол. : В.Г. Складенко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра, 2005. — С. 133–173.
15. Зінкевич-Томанек Б. Норма сучасної української мови і лексикографічна практика останнього десятиліття // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. — К.: Пульсари, 2002. — С. 26–31.
16. Зубков М.Г. Українська мова : Універсальний довідник. — 3-тє вид., випр. і доп. — Х.: ВД «ШКОЛА», 2008. — 496 с.
17. Крупнов В.Н. Англоязычная и англо-русская лексикография и ее роль в процессе письменного перевода : Автореф. дисс. ... докт. филол. наук (Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова). — М., 1989. — 49 с.
18. Лендау Сидні І. Словники : мистецтво та ремесло лексикографії / Сидні І. Лендау; з англ. пер. Ольга Кочерга. — 2-е вид. — К.: К.І.С., 2012. — 480 с.
19. Лозова Н.Є. Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку : Словник-довідник / Н.Є. Лозова, В.Б. Фридрак. — 2-е вид., доп. — К.: Наук. думка, 2015. — 168 с.
20. Никитевич А.В. Деривационные объединения в составе диалектных подсистем близкородственных языков / Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: зборник радова са четрнаесте међунар. науч. конф. Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта / главни уредник Рајна Драгићевић. — Београд : Филолошки факултет Универзитета, 2012. — С. 235–243.
21. Німчук В.В. Лексикографія. Староукраїнська лексикографія // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 309–310.
22. Орфографічний словник української мови : Близько 125 000 слів / Уклад. : С.І. Головашук, М.М. Пешак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. — Вид. друге, випр. і доп. — К.: Довіра, 1999. — 989 с.
23. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). — К.: Наук. думка, 1978. — 204 с.
24. Передмова / І.С. Гнатюк // Російсько-український словник: у 4 т. — Т. 1. А–Й / І.С. Гнатюк, С.І. Головашук, В.В. Жайворонок, І.О. Анніна, В.Л. Івашенко, Н.Є. Лозова, О.М. Миронюк, Н.М. Неровня, І.А. Самойлова, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К.: Знання, 2011. — С. V–XXXVII.
25. Півторак Г.П. Білорусько-український словник / Півторак Г.П., Скопненко О.І.; За ред. Г.П. Півторака. — К.: Довіра, 2006. — 723 с. — (Словники України).
26. Полищук Н. Українськомовний переклад як філософсько-герменевтична проблема українознавства // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. — К.: Пульсари, 2002. — С. 333–338.
27. Проблемы и методы современной лексикографии / Б.Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XIV. Проблемы и методы лексикографии. — М.: «Прогресс», 1983. — С. 5–22.
28. Російсько-український словник: у 4 т. — Т. 1. А–Й / І.С. Гнатюк, С.І. Головашук, В.В. Жайворонок, І.О. Анніна, В.Л. Івашенко, Н.Є. Лозова, О.М. Миронюк, Н.М. Неровня, І.А. Самойлова, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К.: Знання, 2011. — XXXVIII, 992 с.; Т. 2. К–О / І.С. Гнатюк, С.І. Головашук, В.В. Жайворонок, І.О. Анніна, І.А. Самойлова, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К.: Знання, 2012. — X, 860 с.; Т. 3. П–Р / І.С. Гнатюк, С.І. Головашук, В.В. Жайворонок, О.М. Миронюк, І.А. Самойлова, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К.: Знання, 2013. — X, 933 с.; Т. 4. С–Я / І.С. Гнатюк, О.М. Миронюк, І.А. Самойлова, Т.В. Цимбалюк-Скопненко. — К.: Знання, 2014. — X, 934 с.
29. Російсько-український словник / І.О. Анніна, Г.Н. Горюшина, І.С. Гнатюк, В.В. Жайворонок, О.В. Качура, Н.Г. Озерова, Т.О. Федоренко; за ред. В.В. Жайворонка. — К.: Абрис, 2003. — 1424 с.
30. Російсько-український українсько-російський сучасний словник + граматики / Упор. О.В. Грушевський, Г.М. Коляда. — Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. — 480 с.

31. Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 578.
32. Русская грамматика. — Т. I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология. — М. : Изд-во «Наука», 1980. — 784 с.
33. Словник української мови: в 11 т. — К. : Наук. думка, 1970—1980.
34. Словник української мови: у 20 т. — Т. 1—5. — К. : Український мовно-інформаційний фонд; Наук. думка, 2010—2014.
35. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. — К. : Наук. думка, 2003. — 285 с.
36. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. — К. : Критика, 2003. — 336 с.
37. Тараненко О. О. Багатократні дієслова // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 41.
38. Тараненко О.О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі : притягування і відштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення // Мовознавство. — 2010. — № 2—3. — С. 55—82.
39. Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчуківі / Інститут української мови НАН України ; відп. ред. І.С. Гнатюк. — К. : КММ, 2012. — 488 с.
40. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / уклали: В.В. Чумак [та ін.]; за ред. В.Г. Скляренка. — Вид. 9-е, переробл. і доповн. — К. : Довіра, 2009. — 1011 с.
41. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови — стереотип. вид. — К. : Наук. думка, 2004. — 240 с.
42. Український правопис (проект найновішої редакції) / Інститут української мови. — К., 1999. — 341 с.
43. Українсько-англійський словник: Ukrainian-English dictionary / Comp. С.Н. Andrusyshen, J. N. Krett. — Saskatchewan, 1990. — 1163 с.
44. Українсько-німецький словник / Укладачі З. Кузеля, Я. Рудницький. — Лейпциг, 1943. — 1494 с.
45. Хэллидей Майкл. Сопоставление языков / Майкл А.К. Хэллидей // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. — М. : Международные отношения, 1978. — С. 42—54.
46. Шимків А. Англо-український тлумачний словник економічної лексики. — К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2004. — 429 с.
47. Košková Mária. Spájateľ'nost' slova v dvojazyčnom slovníku // Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky — gramatika — štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej. — Bratislava: VEDA, vydavateľ'stvo SAV, 2012. — S. 201—208.
48. Diana Wiczorek. Украинский язык. Slavia Romana — Slavia Byzantina. Очерки по глагольности. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. — 135 с.

Статтю отримано 19.02.2016

Iryna Samoilova

Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

INFORMATIONAL STRUCTURE OF UKRAINIAN EQUIVALENTS IN TRANSLATION DICTIONARY

The article deals with the semantic, grammatical, and stylistic treatment of entry words as provided by their Ukrainian translation equivalents in “Russian-Ukrainian dictionary“ in 4 vols. (2011—2014). This dictionary presents all those fundamental changes in the lexis and phraseology of Ukrainian brought about by the consolidation of Ukrainian’s position as a state language and the broadening of the scope of its use in various spheres of Ukrainian society’s life. These changes are reflected in the growth of the number of Ukrainian equivalents (Ukrainian deriva-

tives proper, actualized words, general and specialized terms, lexico-semantic borrowings etc.) as well as in the revision of semantic data, axiological categorization of linguistic units, prescriptive and stylistic labeling, and collocation characteristics. The dictionary is a prescriptive reference, giving the spelling of Russian entry words and their Ukrainian equivalents according to the actual orthographical norms of the both languages. It also furnishes information on usage, grammar and accentuation. Ukrainian translations it contains build on “Dictionary of Ukrainian” in 11 vols., B.Hrinchenko’s “Dictionary of Ukrainian” in 4 vols., general Russian-Ukrainian dictionaries published in the first decades of the 20th ct. (first of all “Russian-Ukrainian dictionary” edited by A.Kryms’kyi and S. Yefremov) and at the beginning of the 21st ct., and specialized bilingual dictionaries as well as modern dictionaries of spelling, phraseology, and synonyms. Similarly, Ukrainian lexico-phraseological data compiled and structured in this dictionary can be used in new lexicographical enterprises. The compiling of a tremendous number of lexemes of various style and stylistic character as well as various chronological provenience can complicate uniformity of their treatment in the dictionary. The author highlights such issues in seeking Ukrainian equivalents as synonymy limits in these equivalents, grammatical information on *nomina collectiva* and their derivatives, and stylistic equivalency. Taking into consideration the prescriptive orientation of the dictionary, analysis of these issues will enhance the uniformity of, and improve in general, the treatment of Ukrainian equivalents.

Key words: translation lexicography, Russian-Ukrainian dictionary, equivalent, semantic equivalence, synonymic equivalents, grammatical information, stylistic characteristics.

Мовна мозаїка

ПОСАДА **ЗАСТУПНИКА** ЧИ **ЗАСТУПНИЦІ** ДИРЕКТОРА?

Сьогодні українські журналісти часто пропонують слухачам та глядачам зустрічі або інтерв’ю із *заступницею директора*. Стало навіть модно представляти їх саме так. А чи можна називати жінку, яка працює на посаді заступника директора, *заступницею*? Ні, не можна, тому що це слово узвичаєне в українській мові зі значенням “та, хто захищає кого-небудь, захисниця”, пор.: *Вірую в тебе і припадаю до стоп твоїх, заступнице наша, пресвята Богородице, — шепотів Сироватка слова молитви* (Ю. Мушкетик); *Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене...* (О. Довженко); *Вона швидко, якось непомітно виробила собі ім’я великої філантропки, заступниці та помічниці всіх бідних* (І. Франко). Посада заступника будь-якого керівника не передбачає його захисту.

Отже, *заступник* є правильною офіційною назвою посади жінки, яка заступає керівника чого-небудь, пор.: *Марія Миколаївна — заступник директора; Валентина Василівна — заступник міністра; Оксана Романівна — заступник декана.*

Катерина Городенська